

II

MODULAȚII ROMÂNEȘTI ALE FIINȚEI

Cînd vezi mările, rîurile și izvoarele, te întrebi în chip obișnuit: cum este cu puțință marea? cum sînt cu puțință rîurile? dar nu și: cum sînt cu puțință izvoarele, cu atît mai puțin izvorul în general. Ești copleșit de imensitatea mării, așa cum ești de cea a realității; iar alături de pasivitatea și placiditatea mărilor ori oceanelor, te surprinde activitatea ca și necurmată a rîurilor — pentru grecii antici rîurile erau masculine și mările feminine — la fel cum te surprind, pe planul realității, procesele necurmate din sînul ei. Izvoarele, în schimb, rămîn în minoratul firii.

Dar este mai cuprinzătoare, poate, lumea izvorului decît a mării, și în orice caz mai complexă. Un ocean, în imensitatea sa aparentă, este totuși finit. Dar pentru ca izvorul, cu șipotul său necurmat, să fie cu puțință, nu este nevoie numai de lucrările neștiute din adîncul munților și al pămîntului, ci și de colaborarea întregului văzduh. O solidaritate a elementelor, mai intimă și mai extinsă decît în cazul mărilor ori rîurilor, pune pe lume un simplu izvor, iar a te adînci în această lume a facerii este mai greu, dar și mai plin de învățăminte, decît a da socoteală de bălțile cele mari ori de șuvoaiele de apă ale firii.

Așa cel puțin a crezut să facă, în cultură, omul modern. În genere, pe multe planuri hotărîtoare pentru

cultură, el nu a mai explorat direct numai realul, ci și posibilul. „Înainte vreme, legea o dădea existentul; pentru noi o dă posibilul“, spune un om de cultură contemporan, fizicianul Weizsäcker. Pe de altă parte, când explorează direct realul, el o face spre a vedea și căpăta posibilități noi, atît pe plan teoretic cît și practic. El a devenit astfel un om cu mai multe „posibilități“ decît oricînd, chiar față de omul Antichității grecești care-i servise atîta vreme drept prototip. A avut mai multe întrebări decît el.

În chip surprinzător, la fel a făcut gîndirea infuză românească. La ea de asemenea există, ca în lumea modernă, un fel de investigație prin interogativitate, ducînd la o sporire a realului în sînul realului. Meditația implicită asupra ființei, întreprinsă de limba românească de-a lungul veacurilor, merită să fie scoasă la lumină. Ea s-ar dovedi cu atît mai potrivită cu cît nu ar veni ca o mustrare adusă veacului, ca la un Heidegger, ci ca o încercare de întregire.

De vreme ce gînditorii germani au crezut că pot citi atît de multe în vorbirea limbii lor și a celei grecești, ar putea exista o îndreptățire să pui în joc și experiența altor limbi. În vorbirea românească există o întreagă operă de modulare a ființei. De ce ar fi ea mai puțin semnificativă decît experiența istorică a altor vorbiri? În fața gîndului stă acum o vorbire, cum este a noastră, în care se întîmplă ceva straniu la prima vedere și nepetrecut întocmai în alte limbi: ființa, în formularea ei ca verb (*a fi*), se poate dedubla, se întoarce asupra ei, și se combină cu ea însăși. Făcînd așa, ea diversifică și îmbogățește ideea de ființă.

Cu verbul *a fi* se obțin tot felul de formații lingvistice care, fără a exprima chiar pe „a nu fi“, vorbesc totuși despre altceva decît *este*. Dacă te așezi în perspectiva lo-

gicii, poți vedea în ele o bună parte din așa-zisa logică modală. Într-adevăr, în timp ce *este* reprezintă afirmarea de realitate, în schimb pentru contingentă, posibilitate, imposibilitate, necesitate, limbile trebuie să pună de obicei în joc câte o expresie specială: „se întâmplă“, „e posibil“, „e imposibil“, „e necesar“. Dar iată că în limba română modalitățile acestea ies tot din *a fi*, compus cu el însuși. „Ar fi să fie“ exprimă posibilitatea (e cu putință să fie); sau „n-a fost să fie“ exprimă imposibilitatea, după cum „a fost să fie“ exprimă necesitatea. „De-ar fi să fie“ exprimă ceva de ordinul contingenței, cu acel „de“, nu în sensul subiectiv sau deliberativ, ci în sens obiectiv: dacă s-ar întâmpla să fie.

Dacă este așa, înseamnă că din realitatea însăși ies modurile ființei, sau că logica existentului dă ea singură logica posibilului și a necesarului. S-ar putea să rezulte unele aspecte noi, din perspectiva combinațiilor cu sine ale lui *a fi*, iar prima noutate ar fi că modalitățile sînt mai numeroase decît cele cinci clasice: posibilitate, imposibilitate, necesitate, contingentă și, firește, existență. În afara acestora, apare și modalitatea lui „va fi fiind“ (prezumtivul), sau aceea a lui „ar fi fost să fie“ (posibilitatea închisă), precum și cîteva altele.

S-a spus că orice adverb reprezintă o modalitate, într-un sens. Iată aici, în folosința noastră a verbului *a fi*, un criteriu pentru restrîngerea modalităților din infinitatea de nuanțe adverbiale: nu ar exista nesfîrșit de multe modalități, cel puțin „logice“, ci poate numai cele pe care le-ar da verbul *a fi* cu el însuși. În definitiv, el este suveranul, în afirmările asupra ființei, inclusiv asupra formelor slăbite sau aproximative, alteori întărite, ale gîndirii și vorbirii în ființă.

Așa stau lucrurile dacă te așezi în perspectiva logicii. Dar dacă treci în cea a ființei, atunci experiența limbii

noastre ar putea da o pagină încă mai interesantă. Există, firește, o percepere a realității, totale ori parțiale, pe care înțelegem s-o calificăm prin „este”. Și mai există — în afara realității posibile ori necesare — un fel de iminență de real („este să fie”), o tentativă în real („era să fie”), neîmpliniri în real („n-a fost să fie”), absolutizări în real („a fost să fie”), sau relativizări în el. Ce regiuni ale ființei descriu ele? Și nu cumva este vorba de zone la fel de însemnate ca acelea pe care le explorăm în chip obișnuit prin „este”?

Poate că tocmai expresia de „fragedă fire”, folosită uneori în trecutul limbii noastre de Cantemir, de pildă, este în măsură să sugereze înțelesul despre ființă ce se va putea desprinde din sentimentul românesc al ei. Căci „fraged” vine, pare-se, de la *fracidus* din latinește și termenul este rudă cu *frango*, care dă *fractură*. O contopire de contrarii, semnificativă pentru spiritul și creativitatea limbii noastre, s-a produs și aici. Frîngerea, care este dezordinea rigidului, a inertului, a anorganicului, a osului, a devenit solidară cu frăgezimea, care este a organicului și a cărnii. Încarnată în real, intrată în timpul și carnea realului, ființa își pierde rigiditatea, căci altminteri s-ar frînge prin simpla ei întrupare în altceva. Ea devine fragedă, consimte modulației, compune cu lumea și cu fapăturile ei de o clipă. Nu sînt oare toate, inșii, gîndurile și galaxiile, fapături de o clipă în marele cosmos? Dar ființa trebuie să fie în ele, și nu o poate face altfel decît frăgezindu-se, iar nu frîngîndu-se. A vedea, așadar, ființa în lume înseamnă a merge pe urmele situațiilor în care a intrat ea.

Dacă invoci situațiile în care se așază ființa, datorită formelor de compunere cu sine ale lui *a fi*, atunci vezi că ele pot reaminti de modalitățile *întrebării*, așa cum erau de găsit tot în limba noastră. Există astfel o situație

de suspensie a ființei cu „ar fi să fie“, care poate perfect corespunde suspendării interogative. Există apoi una de răsturnare și oglindire, tot ca în întrebări, cu „fost-a să fie“. Negativul întrebării apare și el în situațiile ființei, nu numai la propriu și direct, cu „n-a fost să fie“, dar și indirect, cu „era să fie“ (dar nu este). Nedeterminarea apare cu „va fi fiind“. Întrebarea indirectă, folosind pe „dacă“, pare regîndită în situațiile create de același „ar fi să fie“ iar „este să fie“ și „a fost să fie“ (printre cele ce puteau fi) trimit gîndul la hotărîrile disjunctive și la bogăția alternativelor din sînul întrebărilor maturizate. Funcțiile întrebării nu sînt străine de situațiile ființei.

Rostirea românească pune în joc, în linii mari, următoarele șase situații ale ființei, denumind tot atîtea regiuni din jurul ființei prezente, care este bineînțeles principiul de viață, factorul activ al realității. El se impune de la sine în orice limbă, iar originalitatea limbii noastre este de a desfășura unele modalități noi, care converg spre el și se validează prin el:

N-a fost să fie

Era să fie

Va fi fiind

Ar fi să fie

Este să fie

A fost să fie.

Pentru toate aceste situații ființa însăși este centrul, sau, mai degrabă, „punctul de acumulare“, ca în matematici.

Iată, așadar, un tablou al situațiilor ființei în care situația de ființă atinsă, exprimată prin „este“, lipsește în aparență, fiind îmbogățită în fond.

1. N-a fost să fie. Întîia situație ontologică, în ființa concepută de limba noastră, și poate întîia a oricărui gînd despre ființă (ca și a oricărei *realități* de ființă, cum

vom vedea) o putem considera pe aceea a lui „n-a fost să fie“. La prima vedere, poate părea surprinzător să spui că absența ființei reprezintă și ea o situație ontologică. Nu numai vorbitori obișnuiți de limbă română, dar și gânditori în orizontul ei au înțeles greșit, câteodată, pe acest „n-a fost să fie“ ca un fel de resemnare a gândului și a inimii. Pentru gândul gol, ar apărea aici un fel de modalitate a imposibilului.

Așa ar arăta lucrurile pentru gândul gol. Dar „n-a fost să fie“ trebuie înțeles; firește, nu atât justificat, printr-o judecată de valoare, cât identificat printr-o judecată de constatare. Dacă e adevărat că el exprimă o situație ce s-a lovit de pragul imposibilității, totuși ceva real apare în modalitatea sa. Ceea ce „n-a fost să fie“ *a încercat* să fie; a bătut la poarta realității spre a fi, dar n-a fost. Tentativa de a fi nu poate fi străină de problematica ființei și nu este neant pur.

Doar în matematici nu interesează ce „n-a fost să fie“, căci ele nu pun în joc nici un domeniu de realitate. Peste tot în rest modalitatea *activă* a imposibilului, descrisă de formularea în chestiune, contribuie la „edificarea“ realului. Pentru realul fizic, de pildă, ca și pentru cel uman în toate manifestările lui, ceea ce „n-a fost să fie“ este tocmai o situație în care se originează ființa. Posibilul logic (= ceea ce nu se contrazice) este leneș; cel ontologic abia iese din indiferență, prin pasiva lui orientare ca „virtualitate“. Când Platon spune că în jurul oricărei ființe este o imensitate de neființă, el dă expresie gândului că ființa are o aură, dar una prea vagă. „Neființa“ fiecărei realități nu este oricare, ca la antic, ci este una anumită; și la fel, imposibilul ei este unul anumit.

Pentru fiecare realitate naturală, cercetătorul științific, de pildă, explorează și ce *n-a putut* fi ea. În arborele

vieții, ni se spune, lumea insectelor nu a putut ajunge la o dezvoltare deosebită a vieții cerebrale, cum s-a întâmplat pe linia mamiferelor. Înăuntrul cîte unui gen, speciile și-au încercat imposibilul. În natura moartă și în natura vie, toate cele ce n-au fost să fie au modelat pe cele ce sînt. Faptul, în istorie, că răscoala lui Spartacus n-a reușit nu se înscrie în neființa, ci în ființa istoriei.

Cum, oare, se poate vorbi despre un sens exclusiv de supunere, de resemnare și fatalism, în recunoașterea celor ce n-au fost să fie? Dar este mai degrabă, sau măcar a fost în aceasta, un sens de cunoaștere și de largă afirmare. Cu cît mergi mai sus pe scara realităților — în zonele omului, de pildă —, cu atît ceea ce n-a fost, dar a încercat să fie, ceea ce s-a propus pe sine ființării, este mai lămuritor pentru ființă. Nu se poate cunoaște ființa sufletească și spirituală a omului fără de imposibilitățile de care s-a lovit el. Viața istorică în sens larg, ca și destinele particulare, se delimitează și se modelează potrivit cu pragurile atinse și de nedepășit. Ființa estetică însăși, sau creațiile omului, nu au sens și adevăr fără subtextul de intenții și demersuri pozitive. Așa cum Michelangelo a distrus sculpturi, care nu țineau de neantul estetic, viața omului și a societății sînt bogate în demersuri creatoare neobiectivate în opere.

Starea de ființă, exprimată prin „n-a fost să fie“, este o modalitate clară în slujba ființei însăși. Faptul, de pildă, că pe pămînt viața s-a produs pe bază de carbon și că, într-un sens, „n-a fost să fie“ pe bază de siliciu, nu este numai instructiv pe plan științific, ci și constructiv pe plan ontologic. Faptul că în natură și în viața spiritului bat la poarta realului imposibilele face din acestea o modalitate a ființei.

Prima situație în care poate fi aflată ființa este, așadar, cea de ființă neîmplinită. Faptul a fost pus în evidență,

de exemplu, de perspectiva deschisă de marxism. Istoria concepută pe această bază a scos la lumină frământări sociale și procese economice pozitive — care totuși, în ceasul lor, nu au reușit să iasă la lumină — ele avînd un conținut afirmativ de realitate și fiind anticiparea unei realități istorice depline. Vor urma, în această prezentare a ființei, pe care o întreprinde sau măcar o sugerează rostirea noastră românească: ființa suspendată („era să fie“), ființa eventuală, prezumtivă („va fi fiind“), ființa posibilă („ar fi să fie“), ființa intrării în ființă („este să fie, stă să fie“) și ființa consumată („a fost să fie“).

Dar „situațiile“ pe care le pune în lumină investigația se dovedesc astfel modalități ale ființei ce, de pe acum, par a spune și altceva decît a putut pune în lumină investigația *directă* a ființei. În orice caz, problematica tradițională a ființei are o regretabilă tendință: voind să prindă realul, ea se desprinde în fapt tot mai mult de el și tinde să spună tot timpul că ființa *nu* e asta, nici asta; în timp ce modularea românească a ființei se împlîntă tot mai mult în real și tinde să spună nu numai: „este și asta, și asta“, dar chiar să treacă la activul ființei neîmplinirile ei.

Tentativa de a fi este și ea un fel de a fi al realității, anume al celei ce se instituie. Aici începe ființa, odată cu ceea ce încearcă să fie. Tot ce „n-a fost să fie“, mergînd pînă la ceea ce „era să fie“, se încifrează astfel în ființa lumii.

2. Era să fie. Există ceva sugestiv, pentru analiza ființei, în deosebirea dintre „n-a fost să fie“ și „era să fie“ (dar n-a fost). Cu expresia dintîi, pe care am analizat-o mai sus, ceea ce lipsea ființei era ceva de ordin *general*. Dacă un lucru, un proces sau o lume, ca ansam-

blu de lucruri și procese, n-au fost să fie, este pentru că le lipsea grupul de condiții generale care să le facă cu putință (sau mai degrabă: să le realizeze puțința), adică pentru că ele nu-și atinseseră legea lor, nu se ridicaseră, cu toată bogăția naturii și manifestărilor, pînă la acea lege care să le consacre, fixeze și împlinească.

Neîmplinirea pe care o descrie, în schimb, „era să fie“ nu ține de lipsa a ceva de ordin general, ci de lipsa unor condiții de ordin particular, sau am zice de lipsa *individualizării*. Lucrul sau procesul „era să fie“ avea toate condițiile generale de a fi, dar nu a fost, dintr-un motiv ca și accidental. Este mai puțin vorba aici despre un eșec, cît despre *suspendare*. Situația din „era să fie“ descrie astfel ființa suspendată.

O asemenea suspendare apare din plin în sînul realității și a fost semnalată, cu spiritul filozofic al tuturor romanticilor de clasă mare (cum erau cei germani, sau Eminescu la noi), de un Kleist, care a descris situația aceasta în chip extrem de pătrunzător. Privind cîndva o boltă, el și-a spus că așa ceva e cu puțință tocmai pentru că blocurile de piatră ale bolții tind toate să cadă, iar în căderea lor laolaltă ele se susțin unul pe altul și se boltesc. Așadar ceva „era să cadă“ și n-a căzut, pentru că s-a sprijinit pe altceva, care de asemenea era să cadă. Căderea laolaltă s-a blocat.

La fel, ceva „era să fie“ și n-a fost pînă la urmă. Dacă te gîndești mai bine, toată realitatea anorganică, geologică, biologică trebuie să fie încărcată de asemenea blocaje și suspensiuni care stau în inima lucrurilor existente și chiar le definesc, așa cum căderea laolaltă determină, pentru scriitorul acela, boltirea.

Ce sînt oare inhibițiile, la om, decît stări sau procese care „erau să fie“, fără a putea ajunge la împlinire?

Întreg freudismul ar vorbi, într-un fel, despre ceva ce „nu este“, dacă pentru „era să fie“ nu rezervăm decît neființă; și, dincolo de limitele freudismului, care a devenit el însuși un blocaj al culturii europene, toată realitatea sufletească a omului, iarăși ca în cazul lui „a fost să fie“, trebuie să poarte în ea prezența și urmele lui „era să fie“.

Gîndirea cultă din trecut nu a manifestat nici un interes pentru ființa suspendată. Trebuie să afli în cîte o limbă ca a noastră formulări de speța ciudată a lui „era să fie“, pentru a fi făcut atent asupra modalităților ființei de dincolo de „este“. Cu asemenea modalități, însă, te întîlnești inevitabil în explorarea ființei, căci ele sînt încifrate în real, iar în clipa cînd vrei să dai socoteală de ceea ce poate fi numit „ființă“ a realului, nu mai poți să le ocolești sau să le treci pe seama neființei, cum ar urma să faci din perspectiva clasică a ființei.

Să spunem, atunci, după romanticul Kleist sau romanticul Eminescu, cît de puțin clasică apare ființa însăși, din perspectiva limbii românești, de vreme ce este de găsit nu doar în marile edificii, ci și în ruine.

Ființa suspendată din „era să fie“, pe care omul de știință o întîlnește cu siguranță în atîtea cazuri, ba este silit să o și invoce adesea (biologia trebuie să fie plină de asemenea suspendări), apare în chip izbitor într-una din experiențele umane și sociale cele mai frecvente, cea a adversității. Există limpede, și cu sens pozitiv, o blocare, adesea reciprocă, în acele adversități care nu se rezolvă niciodată, așadar în marile tensiuni ale realului uman. Dar interesant este că și în cazul adversităților care au dus la un rezultat, prin triumful uneia dintre părți, se poate întîmpla ca partea activă istoricește să preia într-un fel asupra ei și sensurile sau temeiurile de

existență ale celei „pasive“. Ceea ce „era să fie“ păstrează o formă de supraviețuire și un anume fel de a fi, în chiar ființa părții rămasă singură activă, în aparență. Așa cum s-a spus că înfrînții își educă învingătorii și așa cum a știut un Hegel să arate că sclavul își modelează stăpînul, la fel se poate susține că o bună parte, sau tot ce „era să fie“ în lucruri și oameni, contribuie să edifice ființa.

O concepție despre ființă care lasă deoparte, în neființă, regiuni întregi ale celei dintîi, de speța lui „era să fie“, devine ea însăși o concepție despre neființă. Viziunea românească desprinsă din rostirile ei, cu experiența lor acumulată, păstrează ființei un înțeles mai cuprinzător, tocmai pentru că o exprimă în frageda ei fire, ca și în ivirile ei din sînul realității.

3. Va fi fiind. Se poate deci vorbi despre o ființă neîmplinită (ceea ce „n-a fost să fie“, ce „era să fie“), și cu atît mai mult va trebui să se vorbească de ființă în cazul situațiilor ce urmează, unde nu încapă nici neîmplinire, nici blocare. Abia cu aceste situații, toate la un loc, se va putea explora ființa pe întreg registrul ei. Iar dacă ele o exprimă cu adevărat, atunci se poate spune despre ființă, răsturnînd o vorbă a lui Pascal: ea este cea a cărei periferie se află peste tot și al cărei centru nu este nicaieri.

În ființa unui lucru stă încrustat tot ce „n-a fost să fie“ el, apoi tot ce „era să fie“, ca momente imposibile pe care a trebuit să le înfrunte și care l-au aproximat, limitat și modelat în felul lor. (Omul o simte din plin, în ce-l privește, cînd își atinge pragurile; iar cu lucrurile nu se întîmplă altfel.) Deopotrivă însă, în ființa unui lucru este încrustat „ce va fi fiind el“, ființa eventuală.

Cu situația lui „va fi fiind” se poate întreprinde mai departe explorarea ființei. Dar să fie acum vorba de o situație a ființei așa cum o înregistrează conștiința, în speță situația de nesiguranță și neștiință a cugetului cu privire la ființă? sau să fie din nou și o situație a ființei însăși, cum vom încerca să arătăm? Care e deci statutul lui „va fi fiind”?

Din punct de vedere gramatical, formele de speță acestei expresii țin de ceea ce s-a numit, în analiza verbului românesc, modul *prezumtiv*, după ce în unele gramatici mai vechi se vorbea de „potențial”. Ele exprimă nesiguranța, nedumerirea, îndoiala, presupunerea, probabilitatea („ce o fi gândind”), chiar concesia, cu conjunctivul („să tot fie”), sau o nuanță afectivă, cu condiționalul. Dar iată că modul acesta se dezvoltă în limba noastră ca o conjugare aparte. O arată, într-un remarcabil studiu asupra prezumtivului, un lingvist (Elena Slave, în *Studii de gramatică*, vol. II, 1957, *Prezumtivul*), punînd în lumină faptul că este vorba de o adevărată conjugare, cu prezumtivul, de vreme ce intră în joc: timp, mod (indicativ, condițional, conjunctiv), diateză, persoană, număr. Încercînd să explice cum s-a putut forma acest prezumtiv, alcătuit din verbul „a fi” și gerunziul ori participiul trecut al verbului respectiv, autoarea arată acest lucru — de tot interesul pentru mersul ideilor noastre de aici —, că limba română pare a fi simțit nevoia unei forme proprii pentru exprimarea acțiunilor îndoielnice.

În primul moment, pare-se, o formă mai veche și mai puțin întrebuințată, ca viitorul II („vei fi ajuns de mult”), a putut căpăta o nuanță de prezumtiv. Dacă acest timp, care era un trecut în viitor, păstra din viitor numai caracterul îndoielnic și devenea un timp al trecutului pentru prezumtiv, atunci — spune ingenios autoa-

rea — viitorul I se putea înscrie pentru prezent; iar dacă perfectul se făcea cu participiul trecut, prezentul se putea face cu participiul prezent, respectiv cu gerunziul („o fi dormit“ pentru trecut, „o fi dormind“ pentru prezent). O dată obținut indicativul, cu două timpuri, era ușor limbii să facă un condițional („ar fi dormind“) și un subjonctiv („să fi dormit“), căci acestea sînt prin excelență moduri ale îndoielii și ale posibilului. Ba încă limba se putea juca, făcînd ca îndoiala să nu cadă asupra expresiei verbale, ci asupra altei părți a propoziției („ce o fi avînd cu mine?“, unde îndoiala cade asupra lui „ce“, în timp ce „o fi avînd“ înseamnă efectiv „are“). Și astfel, conchide autoarea, dintr-un singur timp, care era viitorul al doilea, s-a putut ajunge la un mod, cum este socotit de obicei prezumtivul, dar în realitate la o adevărată conjugare. Limba română avea o experiență proprie de exprimat, cu o asemenea conjugare.

Așa s-a întîmplat și în alte limbi, dar cu *alte* experiențe și rezultate de gîndire. În limba latină, participiul viitor activ, combinat tot cu a fi, ca prezumtivul nostru, a dat o adevărată conjugare, perifrastica activă, exprimînd intenția; participiul viitor pasiv a dat perifrastica pasivă, exprimînd obligația (*delenda est Carthago*). În limba engleză — s-ar putea adăuga — există conjugarea cu gerunziul (că la noi, dar cu alt sens), așa-numita conjugare progresivă, care exprimă concomitența, co-prezența unor situații în curs. Latinii, așadar, exprimau *voința* și *datoria* prin conjugări speciale, anglo-saxonii exprimă *determinarea precisă* a unei situații ori acțiuni, pe cînd limba noastră redă în plus, cu o întreagă conjugare, *problematicul*, posibilul, presupusul.

Experiența spirituală care ne-a dus la o conjugare nouă este undeva — îndrăznim să spunem — mai subtilă *decît a celorlalte două limbi*, căci nu poartă asupra in-

tenției, ca la latini, sau asupra simplelor stări de fapt, ca la englezi, ci asupra *ființei însăși*, mai ales atunci cînd prezumtivul se face înăuntrul verbului a fi.

Într-adevăr, pentru conștiința omului, ființa nu este numai o realitate, ea este și o eventualitate. O asemenea situație a ființei se arată drept esențială conștiinței, care nu numai că înțelege să iasă, dar *are nevoie* să iasă dintr-un orizont dat în sînul ființei. „Va fi fiind un înțelept în mine, își spune fiecare, dar n-a ieșit încă la iveală.” Fiecare ființă conștientă de sine își are izotopii ei. Iar la fel gîndește ea despre lume. „Va fi fiind și altceva”, își spune ea; și o poate spune cu o gradație ce merge, de la simpla indiferență și obiectivitate detașată (va fi fiind ceva, dar nu mă interesează), pînă la intensitatea și dramatismul convingerii (va fi fiind ceva, care mă interesează direct).

Orice creator, de pildă, se adresează unui martor sau spectator. — cel puțin prezumtiv. Creația nu are sens fără presupunerea cuiva care s-o înțelege, s-o folosească și să și-o însușească în felul visat de creator. Nu numai creatorului de artă, ci oricărui producător de bunuri, valori, sensuri, îi este necesară ființa eventuală (cumpărătorul prezumat, măcar, pentru producător). Pe de altă parte, în exercițiul ei de cunoaștere, ca și în experiența morală ori emoțională, conștiința nu poate să nu presupună alte realități, în afara celor care îi sînt date nemijlocit, alte conștiințe, mai bune, care o mustră sau care vibrează în consonanță cu ea.

La scara umanității s-a petrecut aceeași experiență a prezumtivului, cu trecerea lui de la indiferență la certitudine tulburătoare. Sînt multe veacuri de cînd oamenii de știință au arătat că pămîntul nu este decît o planetă și că vor fi fiind și alte ființe raționale în largul cosmosului. Presupunerea aceasta n-a schimbat, multă vreme,

nimic în concepția despre om; așa cum insul poate presupune existența a mii și mii de persoane, fără contact cu ele, dar poate trăi *ca și cum* ele n-ar fi, gândirea speculativă a vorbit despre rațiune ca și cum aceasta n-ar apărea decît în versiunea umană.

În fapt, vom rămîne în condiția aceasta pînă la un eventual contact cu alte ființe raționale; dar asigurarea de astăzi că „vor fi fiind neapărat” asemenea ființe a venit să arate condiția de excepție a omului, care încearcă să explice lucrurile și viața după *un* model. Conștiința unei asemenea situații este sortită, acum, să schimbe ceva în știința despre om; iar departe de a o paraliza, conștiința aceasta va pune în joc prezumtivul *pentru a investiga* — cu sau fără contact direct — izotopii posibili ai ființei raționale.

Dar tema izotopilor ne readuce în față lucrurile ele însele. În toate cele de mai sus a fost vorba, cu prezumtivul, de o situație a ființei așa cum o înregistrează conștiința. Nu redă însă „va fi fiind” o situație a ființei însăși? Eventualul, suspensiunea, probabilitarul, o anumită nesiguranță și chiar o îndoială ca în-doire pot avea un sens obiectiv. Dacă spunînd: „natura se întrebă” faci o metaforă, cu „natura se în-doiește”, se dedublează, exprimi o realitate, pe care conștiința a trebuit s-o înregistreze cu surprindere, odată cu faptul izotopiei din sînul chimiei.

Într-adevăr, nimic în ipotezele ce conduceau la experiment științific nu autoriza ideea unei ființe *multiplicate*. Logica formală, fie tradițională ori nouă, o interzicea formal, cu un principiu al identității și al noncontradicției ce nu admite ca un lucru să fie altceva și altul decît el. Fără identitatea lucrurilor nu părea posibilă cunoașterea lor.

Totuși lucrurile singure au venit să arate că posedă *alt* tip de identitate. Cunoașterea însăși trebuie, atunci, să-și schimbe principiile. Elementele (oxigenul, de pildă) ca și substanțele (apa, de pildă) au izotopi care, sub raport fizic, sînt aceiași, căci nu diferă decît prin neutroni, iar sub raport chimic ocupă același loc în tabla elementelor sau în inventarul substanțelor, deși au greutatea atomice sau proprietăți diferite. Dar nu numai că există izotopi în *unele* cazuri; majoritatea elementelor sînt o mixtură de izotopi. Iar aceasta reprezintă o noutate în sînul concepției despre ființele materiale. În cazul omului, s-a putut vorbi cel mult, înainte de fenomenul izotopiei, despre o ființă „asociată”, cum se întîmplă cu eroii al căror destin este indisolubil împletit (Castor și Polux, de pildă); dar o ființă plurală, o mixtură sub chip de ființă unitară, așa ceva realitatea a pus în lumină abia acum.

Ființa însăși — ca realitate individuală, cel puțin — se dedublează astfel, sau se multiplică. Alături de ce este ea în imediat, va putea fi, sau va fi fiind și altceva. Ea *este* ca fiind și altceva. Suspendată în versiunile ei izotope, în-doită, în-treită sau în-cincită, ființa este într-*altfel* una.

Nu ai deci acces la ființă numai prin „este”, care, deși dominator, poate avea în jurul lui o întreagă constelație. Trebuie să vezi și ce va mai fi fiind o existență reală, ca să ai acces la ființa ei completă. Ființa poate fi înțeleasă abia în propria ei răspîndire, sau ca adunată și refăcută din propria ei diversitate. Cu o ființă suspendată, eventuală, probabilă, așadar cu experiența de realitate redată de „va fi fiind”, se scrie un capitol nou în fenomenologia ființei, pe temeiul modulațiilor românești ale lui a fi.

4. Ar fi să fie. Dacă „va fi fiind” descrie cel mai adesea o regiune a ființei exterioară ei oarecum, chiar cînd

e vorba de izotopii proprii, „ar fi să fie“ pune în joc și ceva angajat, și ceva detașat, care bate la porțile realității.

Nu *este*, dar nici nu e străin de ființă. Ar fi să fie. Are toate elementele de a fi, și ar urma să fie. Poate că este chiar în clipa de față, dar nu atât aceasta interesează, ci *îndreptățirea* lui de a fi. Sau poate nu este, dar nimic nu-i interzice să fie. „Ar fi să fie“ este pe urmele ființei, o adurmecă (cu un cuvânt exact, devenit inexactitatea însăși, când exprimă aproximarea ca „adulmecă“), așa cum o adurmecă toate modulațiile românești ale ființei, așezate înaintea sau în urma ei, cum stau.

Ce se află între a nu fi și a fi s-a dovedit, într-un sens, de pe acum mai semnificativ decât neființa sau ființa în fixația lor. Așa cum puterea noastră de plăsmuire nu poate să spună de-a dreptul ceva esențial despre un erou, ci trebuie să-l „povestească“, rațiunea nu poate da socoteală de ființă decât înfățișându-i fenomenele și stările, făcându-i așadar fenomenologia. O asemenea fenomenologie întreprinde vorbirea noastră despre ființă.

Trebuie, așadar, spus din nou, cu fiecare situație pe care o invocăm: „este“ singur nu exprimă toată ființa, pentru că nu el dă răspunsul la întrebarea făcută cu el însuși: ce *este* în lucruri sau pe lume? Ca să răspunzi „ce este“, trebuie deopotrivă să vezi — cu modalitățile de pînă acum ale limbii românești — tot ce n-a fost să fie, ce era să fie, ce va fi fiind, laolaltă acum cu ceea ce ar fi să fie.

În toate acestea există o crescătoare urmărire a ființei. „N-a fost să fie“ păstrează încă, cu negativul lui, ceva din a nu fi; „era să fie“ uită de negativ, dar pînă la urmă recade în el; „va fi fiind“ aduce posibilitatea bănuită a ființei, în timp ce „ar fi să fie“ aduce posibilitatea ei asigurată, și astfel un început de întemeiere a ei.

Dacă „ar fi să fie“ exprimă posibilul, atunci trebuie spus că, într-un fel, posibilul se întinde și asupra celorlalte situații descrise, care erau: ființa neîmplinită, ființa suspendată și ființa eventuală. Dar acestea trei reprezentau, deși prezente în ființă, o formă de posibil *de dinaintea* posibilului și veneau să dea, cu frumosa lor formulare în limba română, adâncime și trecut unui posibil ce pare el însuși să fie trecutul realului. Și totuși, deși premergătoare posibilului, situațiile acestea sînt cu adevărat ale ființei și spun ceva esențial despre ea, în măsura în care îi descriu limitele, de o parte, eventualitățile, de alta. Ce ar rămîne din ființă, fără limitele ei și fără eventualitățile, care-i dau nu numai caracterul ei feeric, dar și chipul ei mai *exact*, izotopii ei?

Ființa, așadar, descrisă mai întîi prin limitele ei, apoi prin eventualul ei, poate fi acum urmărită prin posibilul sau posibilele ei. Dar, în mod obișnuit, „posibil“ spune prea puțin. Paradoxul posibilului este că, înrudit fiind cu *posse* și în ultimă instanță cu *potentia*, este lipsit de orice putere. El exprimă chiar lipsa de putere, într-un sens. Dacă nu reprezintă o formă de indiferență („poate să fie, dar poate să nici nu fie“), poartă în el o pasivitate care-l condamnă la inerție, în orice plan s-ar ivi. Posibilele lui Leibniz stăteau leneșe în intelectul divin, pînă ce acesta se hotăra să aleagă și să ducă la realizare pe cel mai puțin imperfect. Posibilele ar fi doar fondul de rezervă al lumii, iar nu ceva în realitatea sau actualitatea ei.

Cu „ar fi să fie“, însă, înțelegerea posibilelor se redresează. Chiar dacă este și el, la limita de jos, „simplă posibilitate“, este una orientată. La orice treaptă, el are în sine apetența ființei și exprimă o trimitere către real, iar nu o retragere din acesta. Nu numai că nu se contrazice pe sine (ceea ce reprezintă „posibilul logic“) și

nu contrazice realul (posibilul fizic), dar se propune el însuși ființării, neașteptînd condiții *exterioare* de realizare, așa cum așteaptă posibilul obișnuit. Este un posibil cu puteri proprii, o puțință. Dacă nu reușește să fie, este pentru că neputința a venit de la el, nu de la lucrurile ce se împotrivesc realizării ei. Ființa întreagă, atunci, într-una din situațiile ei, este ceea ce „ar fi să fie“. Căci a fi este și: a nu fi încă.

În mod obișnuit, posibilul a fost opus, în termeni de școală, imposibilului, necesarului sau, în al treilea rînd, realului. Dar toate trei opozițiile lui cad în versiunea lui *ar fi să fie*. A nu fi încă real, de pildă, nu înseamnă defel refuzul de *real*; pe de altă parte, a avea trimiterea necesară către real înseamnă a nu se opune nici *necesității*. Cît despre prima opoziție, cea dintre posibil și *imposibil*, ea poate fi lăsată simplei exprimări exterioare. Dimpotrivă, acum, sub sugestia situațiilor ființei din vorbirea românească, s-ar putea spune că pînă și imposibilitatea din „n-a fost să fie“ reprezenta o posibilitate neîmplinită, iar nu o imposibilitate pură și simplă. Posibilul singur ia deci chipul imposibilității, după cum îl ia pe cel al necesității. El nu se opune lor, cum nu se opune realului.

Acest ultim sens al posibilului, de a nu contrazice realul, îl văd gînditorii ce nu înțeleg să rămînă la logică modală. Într-un simplu articol de *Enciclopedie*, un gînditor din veacul trecut, Emile Boirac, spune acest lucru adînc, cum că posibilul nu este „un pur neant“; el are proprietăți *definite*, *afinități* și *repugnante*, într-un cuvînt o natură „ca și cum ar exista“. Față de un alt gînditor, care definea posibilul drept ceea ce are toate condițiile de a fi în afară de una, Boirac observă că, dacă acea condiție unică este definitiv absentă, atunci posibilul se transformă în imposibil.

Nu vom spune că formulările din limba noastră dezleagă orice probleme ridicate de ființa posibilă, dar, dacă vorbirea noastră ridică și ea probleme noi, ea așază tematica posibilului într-o ordine perfect rațională. Căci o rațiune ca a limbii noastre, mai puțin rigidă decît a logicianului formal, vine acum să arate, cu „ar fi să fie“, trei lucruri, pe care posibilul logicianului le nesocotește.

Întîi, „ar fi să fie“ dă un statut de autonomie posibilului. De obicei, ca simplu posibil, acesta este într-atît de puțin autonom încît un antic afirma că numai realul justifică posibilul, sau că, doar în măsura în care un lucru este, el putea să și fie — cum s-ar declara că soarele *poate* să se miște de vreme ce se mișcă. Dacă alteori nu era absorbit în real, posibilul era polarizat de el ca un antonim (sămînța, de pildă, ce are o realitate independentă), sau ca posibilele închipuite în cine știe ce intelect divin. Altminteri, realul singur ar fi cel care justifică și susține totul.

Dar posibilul se justifică singur în formularea românească. Nu vei mai putea spune: „de vreme ce soarele este în mișcare, el ar fi să fie în mișcare“. În noua lui versiune, posibilul capătă efectiv un statut de autonomie. Ba, într-un sens, *el* este acum cel care justifică starea de fapt, și deseori te „distanțezi“ de real spre a vedea cum a fost acesta cu putință, adică spre a-i da o întemeiere. Chiar cel care acceptă ființa drept dată, dar o analizează, respectiv o descompune în elementele sau funcțiile ei, nu face de fapt decît să meargă îndărăt, de la ceea ce este la ceea ce ar fi să fie.

Căci, *în al doilea rînd*, „ar fi să fie“ trimite la îndreptățirea și astfel la legea celor ce sînt. Posibilul obișnuit pare să fie doar o schemă, iar cînd e vorba de posibilul logic — „ceea ce poate fi gîndit fără con-

tradicție" — nu încapă nici o prefigurare a realului în el. În schimb, dacă un lucru ar fi să fie, înseamnă că a depășit de mult exigența de a nu avea o contradicție lăuntrică; și că el prefigurează realul mai mult decît ca o schemă ideală. Numai că, acum, răsturnarea idealistă nu se produce. În limba care pune în joc o formulare ca „ar fi să fie”, însăși ființa este cea care își afirmă chipul ei „esențial”, iar nu rațiunea zeului sau a omului vin să i-o prescrie.

Limba noastră spune astfel, cu „ar fi să fie”, un al *treilea* lucru pe care ideea de posibil logic îl lăsa în umbră. Cu posibilul ar trebui să se petreacă o concentrație, de negăsit în folosirea laxă a cuvîntului („orice e posibil”), din vorbirea ori gîndirea nepăsătoare. După ființa în limitatie, cu „n-a fost să fie” și cu „era să fie”, ființa ca o concentrație în jurul a ceva ce „ar fi să fie”. Este ca un cerc care s-ar strînge.

În descrierea ființei întreprinsă de limba noastră, ființa este astfel urmărită treaptă cu treaptă, ca și cînd ar fi vorba de un demers organizat. Cu treapta următoare, cu „este să fie”, concentrația se va accentua și mai mult, de parcă în discursul ei despre ființă limba noastră ar arăta cum este cu puțință geneza ei.

5. Este să fie. „Lumea are mai mult geniu decît mine”, spunea Goethe, și se poate adăuga că înțelepciunea lumii știe lucruri mai adînci decît poate rosti înțelepciunea unei singure limbi. Dar fiecare limbă este și ea, la urma urmelor, înțelepciunea lumii într-una din versiunile ei. Iar această înțelepciune a lumii are efectiv nevoie de experiența particulară a limbilor, spre a explora în toate felurile realitatea și spre a-i trece cunoașterea în cuvinte. De la asemenea cuvinte și întorsături

specifice, înțelepciunea lumii cere socoteală cu privire la investigațiile întreprinse în numele ei.

S-a afirmat în repetate rînduri: ființa este. Gîndul nostru românesc spune nu numai *este*, dar și *este să fie*. Ce poate fi în întorsătura aceasta curioasă? Ce explorare a ființei se lasă consemnată în ea?

Este limpede că, în formularea aceasta, „este” nu poate însemna „există”; n-are sens să spui: există să fie. Pe de altă parte, verbul a fi nu este folosit aici nici ca un simplu auxiliar. El are înțelesul plin, și s-ar putea spune că alcătuiește, cu „este”, o adevărată propoziție. Poți vedea mai bine înțelesul în cîte o alcătuire cu alt verb decît cu „a fi” el însuși; de pildă, în „este să plouă”. Aici ar putea însemna: este pe punctul de a, urmează să, sînt date condițiile lucrului, sau pur și simplu: *trebuie* să plouă. În folosința aceasta, verbul de existență capătă un sens de necesitate, chiar dacă una slabă.

Dar regimul de obligație adus de „este” se nuanțează, așa cum se poate vedea în formula condițională. Într-adevăr, poți spune „dacă este să plouă”, „dacă este să fie”, și formularea aceasta este în fapt cea mai deasă a expresiei, așa cum se vede din: „dacă este să se întîmple așa, atunci...”. Iar aici *este* exprimă limpede „urmează să fie”, în așa fel încît dă impresia că exprimă un simplu viitor. În *Dicționarul Academiei*, cînd se dă citatul din Varlaam, care sună: „De iaste să hie și trupurile noastre după învierea morților mai frumoase decît toate florile cîmpului...”, lingvistul pune drept traducere, în paranteză, pentru „iaste să hie” (= de vor fi).

Dar să fie o simplă nuanță de viitor, în suspendarea pe care o aduce aici „este” urmat de alt verb? E mai mult decît atît, chiar în formularea condiționalului. „De este să fie trupurile noastre mai frumoase”, înseamnă

pentru noi: dacă sînt *sortite* să fie mai frumoase, dacă le este dat, dacă așadar aceasta este legea lor. Iar acum, întorcîndu-ne la folosirea necondițională a expresiei „este să fie“, vedem bine că acesta îi e înțelesul. „Este să fie“, adică e rînduit, sortit, dat în mod necesar și hotărît să fie.

Cine hotărăște? Legea lucrului, respectiv legea ființei, pe care toată explorarea în ființă a limbii noastre o invocă, după cum am și sugerat. Ființa stă sub o *lege*, sau mai degrabă ființa are temeuri. Poate că nu în toate limbile gîndirea omului a tras ființa la răspundere. Aici la noi, cu această răsfrîngere și reflexiune a lui „a fi“ asupra lui însuși, pe care o aduce limba noastră, cu reduplicările lui, ființa își caută parcă propriile ei temeuri.

„N-a fost să fie“ arăta că lucrul nu și-a atins legea; el nu fusese o goală neputință, nici ceva străin de manifestările ființei: le pusese în joc și încercase, cu întreaga preființă din el, să se înființeze, dar temeurile lui nu erau cele adevărate ale ființei și aceasta nu-l primea în sînul ei. „Era să fie“, în schimb, purta în el legea și avea astfel toate temeurile de a fi, dar ceva întîmplător, ca și din afară, venise să-l blocheze. „Va fi fiind“ se ivea apoi, spre a exprima făgăduința de ființă tocmai în măsura în care temeurile ei erau în joc; căci nu poate fi gîndită situația exprimată de „va fi fiind“ fără îndreptățirea de a ființă, o îndreptățire care nu este epuizată de ceea ce este efectiv, ci se lasă răspîndită în toată bogăția lui ceea ce poate fi.

„Ar fi să fie“ venea, la rîndul său, să concentreze îndreptățirea de a fi în jurul unei realități a cărei lege o indica. Nu mai era vorba, acum, de un posibil plutind liber în oceanul realității, cum era posibilul din „va fi fiind“, ci de unul concentrat asupra legii lui și ca atare

întemeiat să fie. Numai că „ar fi să fie“ invoca legea *de dinainte* ca lucrul să fie. Abia „a fost să fie“ va invoca legea de *după* consumarea în realitate a lucrului. În intervalul dintre ele să nu fie nici o instanță? Este tocmai treapta acestui „este să fie“, care duce concentrarea asupra temeiurilor unei ființe pînă la iminența trecerii ei în realitate. Cu „este să fie“ ai situația ființei *ca intrare în ființă*.

Discursul acesta asupra ființei, care duce atît de firesc de la limitare la suspendare, de aci la expansiune, apoi la concentrație și acum la condensarea și sedimentarea ființei, a fost posibil pentru că, în definitiv, ideea de ființă este *rațională*, în concepția implicită a limbii românești.

Poate părea curios să revendicăm raționalitate pentru o limbă creată de omul din popor, cel puțin în stadiul ei prim de dezvoltare; dar dacă un lingvist cum era americanul Lee Whorf putea spune că limba *hopi* a pieilor roșii era, sub multe raporturi, mai potrivită pentru teoria relativității decît germana ori engleza, nu ne vom sfii să credem că o limbă de obîrșia nobilă și dezvoltarea impresionantă a celei românești are a spune ceva rațiunii.

Ideea de ființă n-a fost întotdeauna învocată rațional; ființa nu și-a arătat „temeiurile“; vom spune în termenii limbii noastre. Ea a apărut mai degrabă ca o intuiție, sau drept un dat indiscutabil, evident și copleșitor. Astfel, oricine invoca divinitatea drept ființă ultimă trecea mărturisit dincolo de limitele rațiunii cu o asemenea idee de ființă. Dar chiar pe linie de ateism filozofic, ființa a putut să nu fie rațională. Substanța unică a lui Spinoza, acea „Natură“ care și-e cauză sieși, nemai-îngăduind astfel să existe nici o altă substanță în lume, nu se întemeiază: se proclamă. Ea este un fel de: „Eu

sînt cel ce sînt“. Ființa lui Hegel, Spiritul, se propune masiv și în chip absolut, iar rostogolirea ei dialectică o explicitează, mai degrabă, decît o justifică. Ea de asemenea este ceea ce este, respectiv ceea ce devine.

E ceva necruțător pentru rațiune, în aproape orice viziune tradițională (premarxistă) a ființei. Cînd aceasta din urmă nu este căutată în miezul ei, socotit de neatins, este intuită în masivitatea ei, de nediscutat. Ființa românească, în schimb, încrustată în experiența limbii, este mai blîndă, mai accesibilă și mai rațională. Ea apare nu ca un centru absolut, care ar fi prezent peste tot și a cărui circumferință nu ar fi de găsit nicăieri; apare, dimpotrivă, cum spuneam, ca o circumferință care este peste tot, pe cînd centrul ei nu e de găsit nicăieri. Este o ființă care *prinde* ființă, de fiecare dată, și care tocmai de aceea apare ca mai puțin necruțătoare cugetului, fiind pusă și ea la încercare, laolaltă cu tot ce este prin ea.

De altfel, nu tot ce „este“ are parte cu-adevărat de ființă, în viziunea aceasta a noastră. Ceea ce este poate fi și trecător, petrecător și ca atare „neființător“, spunem noi. Dar dacă „este să fie“, înseamnă că are o lege.

Atunci problema ființei este, în ultimă instanță, legea ei, pe care rațiunea o reclamă, cu oricare din situațiile în care o vede angajată. În acest sens, fiecare din situațiile sau nivelurile ființei descrise mai sus are mai multă semnificație ontologică, sau în orice caz mai multă expresivitate, decît simpla intuiție și afirmare a ființei. În particular *este să fie* spune, într-un fel, mai mult decît „este“, pentru că invocă rațiunea de a fi.

Bineînțeles că o simplă formulare — în care, de altfel, legea este redusă la ce-i rînduit, ce trebuie să fie — nu poate ține locul unui examen ontologic organizat. Dar un asemenea examen poate fi închipuit pe linia acestor

formulări, care sînt tot atîtea feluri de a explora raționalitatea ființei.

Că în felul acesta nu vorbim despre ființa cea mare a lumii, ci de ființa lucrurilor și a stărilor în parte, este pînă la un punct adevărat. Dar s-ar putea ca și pe linia aceasta sugestiile limbii noastre să aibă un caracter de modernitate, trimițîndu-ne nu la ființă, ci la cîmpuri de ființă, așa cum în viziunea științifică modernă nu mai este vorba de spațiu, ci de cîmpuri spațiale. Cînd totuși ne întrebăm: ce rămîne pentru ființa cea mare a lumii?, vom răspunde că limba noastră nu a fost străină nici de o asemenea problemă. Dacă ea n-a răspuns nici de astă dată cu un *este* plin, e pentru că pregătea un alt răspuns, mai rațional: a fost să fie; și, cum vom vedea la capăt, a devenit într-o cee-a ce era.

6. A fost să fie. După unii logicieni, între *este* și *nu este* nu ar fi loc pentru nimic. Totul s-ar întîmpla și pe acest plan ca la mecanisme: este sau nu este, e deschis sau închis, trece curentul sau nu trece. Este aici un mare adevăr, ale cărui aplicații, cu cibernetica, ar putea sau să ferească sau să nefericească lumea, după temerile unui Norbert Wiener. Dar dacă între *este* și *nu este* nu se află nimic, iată că limba română schimbă felul de a vorbi și spune, aproape cu egală tărie: *n-a fost să fie* și *a fost să fie*. Iar între acestea două este efectiv ceva, în ciuda logicienilor sau a unora dintre ei.

În speță, între „n-a fost să fie” și „a fost să fie” sînt cîteva situații ale ființei care, împreună cu acestea două, dau despre ființă o imagine mai orchestrată. Ființa nu mai este înțeleasă, acum, ca o prezență copleșitoare, de vreme ce uneori se găsește în modalități ca: „va fi fiind”, „ar fi să fie”, „este să fie”. Ființa are o întemeiere, de rîndul acesta.

De altfel, întrebarea despre ființă — anume: care e ființa *adevărată* a acestui lucru ? care e ființa adevărată a lumii ? — nici nu reclamă o prezență imediată, ci tocmai ieșirea din prezențe, spre a statornici care e ființa „adevărată”. Despre această de a doua ființă spun câte ceva formulările perifrastice românești făcute cu verbul a fi, respectiv spune experiența spirituală cu privire la ființă, consemnată în limba noastră.

La o privire de primă instanță, sau în orice caz neadîncită, experiența noastră spirituală a părut unora, cum aminteam, una de resemnare. „N-a fost să fie”, îți spui, și pari a accepta lucrul ca o fatalitate; sau „a fost să fie”, și-l accepți ca un lucru prescris, ca un „așa a fost scris”. La o a doua privire, însă, lucrurile arată altfel: experiența noastră despre ființă se dovedește a fi una rațională. Dacă nu e experiența unei rațiuni formale, este una care caută temeiuri și care iscodește în acest sens realul, ca atare o căutare rațională ce reprezintă contrariul unei resemnări și supunerii, ori consimțiri. În lumina situațiilor ce se cuprind între cele două extreme — între „n-a fost să fie” și „a fost să fie” —, acestea ele însele se vădesc a fi altceva decît păreau. Căci dacă e vorba de căutarea temeiurilor ființei, atunci „așa a fost scris” nu are sens fatalist; cine spune scris, spune și: citit.

Ființa are un cod, care poate fi sau nu citit, așa cum poate fi sau nu realizat. Există, desigur, multe lucruri despre care se poate spune că sînt „în ființă”, dar că totuși ființa nu este în ele, adică nu realizează codul ei, sau legea ei, în ele și cu ele. La fel, pot fi multe experiențe spirituale ale ființei, dar ele să nu dea temeiurile ființei, adică să nu citească bine în codul ei. Cu fiecare treaptă — începînd cu „n-a fost să fie”, care era de înțeles ca o încercare de a fi cu un minimum de în-

dreptățire în sînul ființei — meditația noastră despre ființă concentra investigația în jurul unei întemeieri, căreia putem să-i spunem legea ființei, așa cum medievalii îi spuneau esența ei.

În termeni simpli, dacă „ființă“ înseamnă esență și existență laolaltă — cum îi este înțelesul consacrat în uz, un înțeles din care nu mai putem ieși —, atunci experiența spirituală românească asupra ființei este una în esența acesteia. Când spui „a fost să fie“, în fața ființei împlinite, atunci nu te mai referi la existența lucrului; te referi la esența, legea lui de ființare. Iar aici ne întâlnim, în chip neașteptat, cu limba germană, ce pare a fi făcut termenul esenței, *Wesen*, de la „ce a fost“, *gewesen*, în sensul că și pentru ea un lucru este cu adevărat ce a fost să fie.

Toate se adevăresc, acum, prin situația aceasta ultimă, de consacrare a ființei, reprezentată de „a fost să fie“: și limitele ființei, și eventualitatea ei, și posibilitatea ei, și iminența ei se confirmă — cum era și firesc — prin împlinirea ei. Aceasta înseamnă că întreg tabloul ființei se lasă desfășurat sub semnul „a ce nu este încă“ dimpreună cu „ce nu mai este“. Așa cum despre prezentul timpului nu se poate socoti că are o formă de consistență (el este o simplă trecere, s-a afirmat, și dacă spui „acum“, el a și trecut, deci nu mai este un acum), prezentul ființei sau ființa prezentă nu ne înfățișează toate temeiurile de a fi. Temeiurile de a fi le dau și: indirect ființa neîmplinită sau suspendată, direct ființa eventuală, ființa posibilă, ființa intrării în ființă și, în ultimă instanță, ființa săvîrșită.

Acest caracter de săvîrșit îl exprimă esența, care tocmai de aceea nu este simpla posibilitate de dinaintea realului, ci posibilitatea de după el; nu spune ce ur-

mează să fie un lucru, ci mai degrabă ce a devenit el cu adevărat. Dar exprimînd ceva în ordinea esenței, nici măcar „a fost să fie“ nu *închide* problema ființei. Se poate spune, dimpotrivă, că abia el deschide hotărîtor către aceasta. Iar ce este sugestiv, în această nouă deschidere, este că se petrece de astă dată și înspre trecut.

Pîna acum, toate situațiile ființei se deschideau înspre ea ca spre un termen viitor: o aproximau cu „n-a fost să fie“ și cu „era să fie“, o presupuneau cu „va fi fiind“, o pregăteau cu „ar fi să fie“, îi vesteau apariția cu „este să fie“. Toate țineau de preființă în sensul literal al cuvîntului, ca fiind anterioare ființei. Acum însă, cu „a fost să fie“ deschiderea se face, deopotrivă, spre trecut și spre viitor.

Prin urmare, departe de a fi un epitaf pentru realitate, „a fost să fie“ reprezintă situația din care pot fi considerate temeiurile de a fi. *Aceste* temeiuri sînt cele care interesează, dacă ființa nu e o simplă prezență, ci o întemeiere. Investigația lor a fost, de altfel, limpede reclamată de gîndirea modernă. În sînul celei din urmă a apărut nu numai întrebarea „cum e cu puțință un lucru?“, ci și — odată cu Kant — „cum a fost el cu puțință?“.

Poți deci să iei formularea românească drept expresie a fatalismului numai dacă nu vrei s-o adîncești; dar atunci cînd îi prelungești înțelesurile pînă la analiza organizată, ești autorizat s-o apropii de investigația modernă, care este una critică, deci exact opusul fatalismului. O anumită exigență de raționalitate există în amîndouă, și cel puțin ea autoriză o apropiere între românesc și modern.

Dacă investigația limbii noastre asupra ființei spune că aceasta posedă o rațiune de a fi, un cod, o structură, temeiuri, care sînt ele? La *aceasta* obligă experiența

noastră în ființă, iar nu la abandon, sub cuvînt că ne-am aflat în fața unei simple înțelepciuni populare resemnate.

„A fi, nebunie și tristă și goală, / Urechea te minte și ochiul te-nșală“, spunea poetul nostru. Dar rămîne de văzut cît de al *nostru* și cît de el însuși este spunînd așa; dacă nu cumva se face ecoul marilor sale lecturi. În felul de mai sus sînt sortiți să vorbească mai degrabă cei cu o conștiință logică prea rigidă, spiritele care au ajuns la monologuri hamletiene pe tema lui „a fi ori a nu fi“, de parcă între acestea n-ar încăpea o experiență spirituală a ființei. Tot la fel sînt sortiți să vorbească cei care stau, dimpotrivă, la antipodul unei conștiințe logice rigide, spiritele consimțitoare neantului și disoluției, așa cum sînt de găsit în unele curențe din cultura indiană. Pentru acestea, „a fi“ este într-adevăr o nebunie tristă și goală, dacă pe un fond de neant totul nu este decît amăgire.

La noi lucrurile stau altfel, și chiar Eminescu — în ciuda tristeților sale poetice, formulate uneori în termenii altora, transfigurați estetic — o va dovedi. A fi are trepte, ce merg de la zvonul ființei, trec prin pregătirile urcătoare ale ființei ce stă să apară și se încheie în ființa săvîrșită. Dar chiar pentru ființa împlinită și săvîrșită, noi nu spunem numai *este*. Spunem și „a fost să fie“, înțelegînd că s-a făcut vădită legea lucrului, ca un text scris.

Să înțelegem prin scris varietatea de prescrieri, și vom întîlni *sentimentul* românesc al ființei; să înțelegem pur și simplu „scris“, și atunci va trebui să citim textul, adică să încercăm descifrarea *rațională* posibilă a textului și texturii ființei.